

A CIGÁNYZENE ÉS A MAGYAR NÉPZENE.

A CIGÁNYZENE fogalma hosszú időközön át teljesen összeforrt a köztudatban a magyar népi zene fogalmával. A magyar népdalok és az úri osztály kedvelt népies műdalai a cigánymuzsikások sajátos játékmódorában idegződtek a fülekbe, így nem csoda, ha — nem lévén ezen a téren más számbavehető hangszeres orgánuma a magyar zenének — a cigányzene nemzeti értékévé lett, a nemzeti zene egyedüli letéteményesévé. Magyarországon ezért volt mindig egészen kivételes helyzete ennek a minden nemzettől megvetett, páriának tekintett idegen népfajnak. Ez a helyzetük azonban meg kellett hogy változzon akkor, midőn a magyar műzene annyi tévelygés után megtalálta egyedüli ősforrását, amelyből megújulhatott: megtalálta a kapcsolatot a tisztta, hamisítatlan népzenehez. Azok, akik szeretettel hajoltak le a magyar népköltészet ezen szerény, harmatos vadvirágaihoz, sohasem találták vissza az utat többé a cigányzenéhez, mint par excellence magyar zenéhez. Teljes súllyal érezzük a feladat nehézségét, midőn a cigányzene dicsőséges multjával szemben teljes tárgyilagossággal próbáljuk kimutatni mindazokat a pszichológiai és történeti okokat, amelyek szükségképen hozták létre a cigányzene népszerűségét és mai alkotmányát.

A cigányzene hű tükre a cigány léleknek. Ennek a megismerése és a magyar lélekkel való összevetése nyújthatja a legbiztosabb támpontot a cigányzenének önmagára és a magyar zenéhez való viszonyára vonatkozó értékelésben.

A cigányokat általában hindu eredetűeknek tartják. Perzsián és Örményországon keresztül jöttek át Európába. Az angolok egyiptomi eredetűeknek hiszik őket, azért hívják ott a cigányt ma is «gipsy»-nek. Hazánkban is «pharaones» (Fáraó fiai) néven emlegetik régi latin oklevelek. Ezek szerint arra lehet következtetni, hogy a XV. század elején szivárogtak be hazánkba. Mária Terézia állandó letelepítésre akarta szorítani a nyughatatlan, a nép körében sok kárt és panaszt okozó népet. Jellemző rájuk nézve, hogy mind ez, mind II. József hasonló kísérlete eredménytelen maradt. Legújabbban holdogult József főherceg — ki a cigányok nyelvével, eredetével, etnografiájával tudományosan foglalkozott — Kis-Jenőn és Alcsuthon próbálkozott a letelepítésükkel. Ennek sem volt foganatja. A cigány vad erkölcsi, teljes civilizálatlansága nem volt megváltoztatható. Maga a magyar nép annyira idegenkedik tőlük, hogy beolvasztásról szó sem lehetett. A fegyelmzés legfőbb akadálya azonban, hogy lehetetlen őket komoly, rendszeres munkára fogni. A földművelést egyáltalán nem kedvelik, inkább a könnyebb, meg nem engedett keresetforrások iránt van erős hajlandóságuk. A teleges cigányok elszakadnak a vándorcigányoktól, nyelvben, egyes szokásokban alkalmazkodnak is a néphez, de lényegében mind egyforma hű őrzői faji fiziognomiájuknak. Századok multak, térképek ezalatt hányszor átalakultak, a cigány a maga eredeti mivoltában változatlan maradt. Egy nép, mely nem tudja, honnan jött, hova megy, melynek útját a véletlen irányítja, melynek nincs Istene, hazája, törvényei, csak babonái, kuruzslói, bizonytalan,

zavaros fogalmai, nyomorúságos pária élete. Fizikai létük századokon át oly nyomorúságos volt, amilyenben egy más faj bizonyára már régen elpusztult volna.

Teljes kulturátlanságuk — amely minden tanítást mint barbár erőszakot utasít vissza — nomád vérük, mindennél erősebb szabadságszeretetük magával hozza az érzelmi és ösztönviláguk teljes uramát az értelem fölött. Ösztöneik megfékezése, fegyelmezése teljesen ismeretlen előttük. Gyűlölik a nyugodt, nehézkes félérzelmek unalmát, a teljes átadás, mindenben a legnagyobb érzelmi szélsőség az igazi elemük. Ismeretlenek előttük a szociális életből folyó irigykedések, ambíciók, cselszövések. Lenau «Die drei Zigeuner» c. gyönyörű költeményében utólérhetetlen jellemzését tudta adni ennek a sajátos cigányléleknek. A három hegedülő, pipázó és alvó cigány háromszorosan megmutatta, hogy lehet teljes megvetéssel átmuzsikálni, átpipálni, átaludni az életet.

Szeretni csak egyet szeretnek igazán: a természetet. Ezzel forrt össze teljesen primitív lelki világuk. Ez az ő igazi Istenük. Ebből az élő, sugárzó természetből nőtt a szívükhöz a hang. Istenadta nagy zenei érzékük az erdők susogásán, a patakok csevegésén, a madarak csicsérgésén nőtt izmosra. A zene náluk valóban tisztán az érzelmek nyelve, amely a vallásos érzelmek jótékony hatását pótolja, amelyben teljesen kiélhetik túlaradó szenvedélyességüket.

A magyar zenetörténeti kutatások — sajnos — ma még nincsenek abban a stádiumban, hogy hiteles történeti adatok alapján bizonyítsák a cigányzenészek első feltűnését hazánkban. Tinódi lelkesedve említ egy híres cigányvirtuózt, *Kármán Dömét*. Némi fenntartással fogadjuk el azt a közlést, hogy Csáky Imre bíboros (1672—1732) Szepesváralján nagyszabású cigányversenyt rendezett, amelyen udvari cigánya, *Barna Miska* nyerte el 11 versenytársa elől a babért. A jelenlevő urak költségén le is festették a győztes muzsikus és magyar Orpheusnak neveztek el. (Markó Miklós: Cigányzenészek albuma.) Hogy azonban a XVII. században még nem a cigányok kezében volt egészen a magyar zene művelése, azt a főúri zenekarok mutatják, amelyek közül főképp Thököly Imre és I. Rákóczy György zenekarában magyar íródeákok nevei is szerepelnek. *Czinka Panna* legendás alakjáról a valóságban bizony nagyon keveset tudunk. A neki tulajdonított művek hitelessége nincs bebizonyítva. Általában, amit a Rákóczi-korabeli cigányzenészekről írtak és beszéltek, abban igen sok a költemény és kevés a történeti valóság. Tulajdonképpen *Bihari Jánossal* kezdődik a cigányzenészek tudományosan igazolható története Magyarországon. A nemesi kúriák szűkebb keretéből vele lép a nagy nyilvánosság elé a cigánymuzsika. A korabeli palotás és verbunkos zene a XIX. század elején fellobbanó új magyar nacionalizmus szimbólumává vált. Eltekintve Bihari valóban zseniális zenei képességeitől, azzal, hogy a Rákóczi-kor tematikájának egy részét, a XVIII. századi és még régebbi népdalokat dolgozza fel verbunkosaiban, nemzeti szempontból is elévülhetetlen érdemeket szerzett magának. Bihari zenéje volt a legmagyarabb, a legegységesebb az egész cigánymuzsikában. Részint azért, mert a barokk-kor stílusának cikornyás cifrázatai, parádés külsőségei, amelyekben az akkori magyarság lelke, érzései kifejezésre jutottak, jogosultabbá tették a cigányos játékmódot a magyar zenében, részint mert ez a zene Biharival egy igazán nagy zenei talentum kezébe jutott, akit természetes ösztöne megőrzött az izetlen túlzásoktól.¹

¹ Hogy ez a barokkos, cikornyás játékmód mennyire jellemző volt annak a kornak még az énekstílusára is, erre érdekes példát találunk Gáthy István «Kotából való klavérozás mestersége» c. első magyar zongoraiskolájában (1802). Itt egy «magyar» operarészletet mutat be, ahol kottapéldával illusztrálja, hogy ezt a szó-

Sajnálatos tény, hogy Bihari szép dallamai szerzőjük fogyatékos zene-tudománya miatt (még a kótát sem ismerte) idegen kezektől leírva, elszakadva elbűvölő hangszerétől nem hagytak olyan mély nyomot a magyar műzenében, mintha ez a dallaminvenció kellő tudással párosult volna. Kora zenei műveltségének azonban teljesen megfelelt ez a művészet. A század második felében megváltozik a kép. A 70-es években kettéválík a magyar zenei élet. A műzene teljesen elszakad a népzene-től. Erkel Ferenc ezirányú egyb'olvasztási törekvései nem találtak követőkre. A hivatásos, tanult muzsikuskok Wagnerhez járnak iskolába, míg a népzene kizárólagosan a naturalisták és a cigányok kezében marad. Ez volt tehát a legkedvezőbb korszak a cigányzene érvényesülésére, a cigánybandák elszaporodására. A magyar muzsikuskok nem törődtek a nemzet egyik legnagyobb értékével: kifogyhatatlan gazdagságú melódiakincsével, hát felszedte ezt az elejtett kincset a cigány és megszerezte vele világszerte a népszerűségét s emellett kényelmes és könnyű keresetmódját. Elévülhetetlen érdeme a magyar nóta népszerűsítése, de ennek az érdemnek az elismerése mellett lehetetlen be nem látni, tudomásul nem venni mindazokat a tényeket, amelyek a legkevésbé sem tanuskodnak a cigányzene magyar értéke mellett.

Hogy a cigányok egyeduralma a magyar népzeneben milyen következményekkel járt, arra legjellemzőbb példa Liszt Ferenc tévedése, aki sok port felvert művében «Des Bohémiens et de leurs musique en Hongrie» (1859.) azt állította, hogy a magyar zene tulajdonképpen cigányzene. Már most akár Lisztől, akár Wittgenstein hercegnétől származik ez az állítás, éles fényt vetett a cigány- és a magyar zene akkori viszonyára. A cigány volt az egyedüli tolmácsolója a magyar népdalnak, az igazi hamisítatlan népi előadásmodort még itthon is kevesen ismerték, csoda volt-e ezekután, hogy szemben a népi hangszerek tökéletlenségével és szegényes harmóniáival a telt hangzású, színes cigányzenében látták meg a teremtő elemet? De a cigányok akárhányszor maguk is kisajátították a magyar tulajdont. Hány eset volt arra, hogy a magyar dalszerzők műveit, akik azon reményben játszották a cigánnyal dalaikat, hogy ezeket így esetleg népszerűsítve kiadhassák, a cigányprimások a maguk neve alatt adták ki. A cigány itt a magántulajdonnal úgy járt el, mint az életben: nem nagyon respektálta. Ha el nem vehette egészen, legalább a saját tetszésére átalakította, saját lelkületére átszabta.

Ha előbb a cigányt mint népfajt önmagában próbáltuk jellemezni, sokkal meggyőzőbb lesz ez a jellemzés, ha ezt a zenélésükön keresztül tekintjük. A cigányok a zenében sem ismernek több törvényt, fegyelmet, mint az életben. Ha teljesen szabadjára hagyják őket, az önkényes előadó-modornak a maga nemében egyedül álló példáját nyújtják.

Zenekaruk alapja a hegedű és a cimbalom. A többi hangszer: a brácsa, csello, nagybőgő, fuvola, klarinét, mind csak arra szolgálnak, hogy a harmóniát megkettőzzék, a ritmust kiélezzék. A primás a dallamot a legfantasztikusabb ornamentikával fonja körül. A hindu, általában a keleti zenére annyira jellegzetes cifrázatokhoz áll ez a stílus a legközelebb. A magyar zenében a a díszítő elem elhagyása a lényegét, vagyis a melódiát nem érinti, minél egyszerűbb, minél szélesebb ez a dallamvonal, annál magyarabb, a cigányzene

veget: «Ez érzékeny szív kívánságai elmulnak», így kell énekelni: «Ehhez éhérzékeny szíhvív kihívánságai elmulnak» és hozzáteszi: «A kottajelzés cifrázata elmulthatatlanul szükséges», anélkül igen együgyű az ének vagy a nóta. Sokszor csak egy szép cifra is indulatot önthet belénk».

a díszítő elemet és a melódiát úgy fonja egybe, hogy egymástól elválaszthatatlan. A glissandok, portamentók, trillák, futamok náluk mind megannyi kifejezési forma, amely a cigány érzésnek éppen olyan lényeges, mint maga a melódia. A cimbalmos a primással együtt bontja ki teljes pompájában ezeket a pillanat szeszélyétől diktált improvizációkat, valamint élesen jelzi az időmérték lassítását vagy gyorsítását.

A forma két részre oszlik: lassúra és gyorsra. A lassúban érvényesül leginkább a keleti szellem vontatottsága, erkölcsi puhasága, a magyar lélekkel homlokegyenest ellentétben álló, sokszor szinte apatikus erőtlensége, majd túlaradó érzelgőssége. A teljesen szabad kötetlen ritmus, amely annyira a cigányvérben gyökerezik, hogy rubato (tetszés szerinti gyorsítás, vagy lassítás) nélkül a cigánymuzsika el sem képzelhető, a bővített quartnak, ennek az epedő, szomorú tónusú hangkörnek túlnyomó használata már fiziológiai alapon is indokolja a sajátos lassú cigányzene elbűsítő, szinte nyomasztó hatását. Tudjuk, hogy minden zenében vannak bizonyos elemek, amelyek olyan fiziológiai folyamatokat idéznek elő a szervezetben, hogy ezáltal csirájául szolgálhatnak a zene által keltett alaphangulatnak. Az idegapparátus túlságos megfeszítése diszproporcionális és lassan keletkező érzetknél organikus gátlást, tehát az egész lelki élet erőredukcióját hozza létre. A cigányzene depresszív természete ilyen beidegzésen alapszik. Valami megmagyarázhatatlan űrt érzünk a lassú cigányzenében, a vigasztalan csüggedt fájdalomnak, a reménytelen sóvárgásnak olyan intenzív erejét és átható ékesszólását, amely minden feloldódást, minden kiegyenlítődést eleve lehetlenné tesz. Egy cél és eszmények nélkül tévelygő, állhatatlan, tisztán az ösztöneitől vezérelt lelkeség fegyelmeztelensége hangzik belőle. Veszedelmes varázserő rejlik ebben a muzsikában; elpuhító, passzív csüggedésbe lankasztó hatásának sok esetben része lehetett abban, hogy a régi «jó» világban a magyar földbirtokok közül annyi idegen kézre jutott.

A friss magyar nótát, a csárdást a cigány szintén az ő sajátos szélsőséges modorában fogta fel. Már a megszületése után általános a panasz a Regélő, Életképek, Honderű és egyéb lapok báli rovataiban a tánc féktelenségei, duhajkodásai és a vad kurjongatások miatt. Pedig ebben az interpretált cigány volt a ludas, aki a magyar «friss» természetes vígságát a cigány vérenek megfelelően valósággal őrzőgössé fokozta. Természetesen más volt a helyzet, ahol a cigány mesterére akadt, ott, ahol megvolt a magyar ellenőrzés dalolás vagy szólótánc formájában. Bámulatós alkalmazkodó és utánzó képességével még a cigány allűrökről is megfélemezett, hogy az igazi magyar méltósággal, legmagasabb jókedvében is úri mérséklettel mulatozó gavallér vendégének tetszését kiérdemelje.

Egyébként mindenki megfigyelhette, hogy azok a sajátságok, amelyek a cigány előadó modorának egyéni színezetét alkotják, bármilyenféle és fajta zenét húznak, mindenütt egyformán érvényesülnek. Legyen az keringő vagy fox-trott, operarészlet vagy kuplé, magyar, olasz, angol vagy spanyol zene, a felfogás, azaz a deformálás módja annyira megegyező, hogy szinte azt a benyomást kelti a hallgatóban, mintha a banda mindég ugyanazt húzná.

A cigányok produktivitása — dalaikon kívül, amelyeket kizárólag csak maguk közt és csak énekelni szoktak — kisajátítva annak a nemzetnek a muzsikáját, amelynek kenyerét eszik, tisztán csak a reprodukálásnak cigányos jellegére szorítkozik. Külföldön az átlag így ismerte meg a magyar zenét, mint ahogy a magyar nemzetről is jórészt csak ostoba operette szövegekből volt némi zavaros fogalma. Egyik éppen olyan torztükröt nyújtott a nemzetről, mint

a másik. Hogy azután mi lett a magyar népdalból, mikor külföldi közepes zeneszerzők próbáltak cigánymodorban feldolgozni magyar motivumokat, nem nehéz elképzelni. A Pesten vendégszereplő idegen virtuózok úgy akartak könnyű és olcsó népszerűséghez jutni, hogy kedvelt népdalaink közül egyet kiválasztottak és cigány mintára felcifrálták virtuóz jellegéhez nem illő szemfényvesztő futamokkal, cirádákkal és ezeket a darabokat ki is adták (Willmers, Thalberg, Dreyschock, Jaëll stb.). Jellemző a zenei közizlés teljes megromlására, hogy «klavirozó» honleányaink a legnagyobb örömeiket lelték ezeknek a kitekert, virtuóz «magyar» szalondaraboknak lecsépelésében. Az, ami a cigány kezében, ha meg hamisítva is, de a maga ösztönös, faji cigány jellegében érdekes és élvezetes volt, túrhathetetlenül izetlenné és zenei szempontból is értéktelenné vált, midőn már így deformálva került idegen érzésű, kultúrált, de közepes képességű zenészek kezébe.

Nem érdektelen, hogy az 1891-iki londoni folklore-kongresszuson már elhangzik az a megállapítás, hogy «a cigányzenészek elcigányosítják, modorossá teszik más népek eredeti népdallamait és különösen újabb időben a tősgyökeres (genuin) magyar zenét részben megrontották és meghamisították.»

Ma már nem kell féltünk a magyar népi zenét ettől a cigány modorosságtól. Amióta az újabb magyarországi népzenei kutatások nyilvánvalóvá tették a magyar parasztzene ősi sajátosságait, a cigányzene alkonyatának szükségkép be kellett következni. Ezek a kutatások kiderítették, hogy az eddig «magyarnak» nevezett bővített másodlépésű hangsor a cigány játékmódor befolyásának tekinthető, arról nem is szólva, hogy a magyar parasztzenében teljesen ismeretlen (Bartók Béla: A magyar népdal). Hogy ezeknek a gyűjtéseknek eredményei olyan nehezen találják meg az utat az általános népszerűséghez, legjobban bizonyítja, hogy a cigányzene hosszú uralma alatt mennyire a maga izlésére alakította az úri középosztály zenei igényeit. Úgy látszik valóságos végzete a magyarnak, hogy a saját legbensőbb értékeinek mindig a legrosszabb szószólója. Azoktól, akik a régi boldog békés időkben éltek le életük javarészét, nem kívánhatja senki, hogy elforduljanak ettől a zenétől, amely a régi mulató Nagymagyarország sok szép estéit juttatja eszükbe. Talán nem is a cigányoknak szól ez a ragaszkodás, hanem azoknak a kedves emlékeknek, amiket ez a zene felébreszt lelkükben. A mai trianoni Magyarország fiatalsága azonban mit sem tud ilyen reminiscenciákról. A legkeményebb iskolát, az élet iskoláját járják. Józanabbak, de egyúttal komolyabbak, aktívabbak, dolgozóbbak. Épen ezért a cigányzene itt már elvesztette lelki talaját. Ösztönös megértéssel fordul ez a fiatalság a magyar furulyán, kanásztülkökön, a magyar paraszt leány és legény ajkán felhangzó ősi erőtől duzzadó népi zeneköltészet felé, amely kiapadhatatlanul újul meg újra és újra a nép teremtő erejében. Ennek a megismerésnek köszönhetjük, hogy ma már — rettenetes veszteségeink ellenére — van már sajátosan magyar műzenénk, hogy a külföld már nem tányérozó cigánybandák tisztán szórakoztató zenéjében, hanem koncerttermekben, mint a mai zeneirodalom legkomolyabb, legértékesebb termékeiben ismeri meg a magyar zene szellemét. Erre épen olyan büszkék lehetünk, mint tudományos és egyéb művészi értékeink külföldi elismerésére.

A nemzet minden rétegéből kialakuló dalosszövevények, a férfi-, női- és vegyes kórusok veszik át lassanként a magyar dal művelését és ezzel a nemzet átlagának zenekultúrája lassanként arra a síkra tolódik, ahol természeténél fogva a legjobban bontakozhat ki: a vokális zene síkjára.

A cigányzene ügye ma inkább népjóléti ügy, semmint művészi — mi több —

a nemzeti kultúra problémája. Annak a nemzetnek, amely maga küzdötte fel magát a keresztény nemzetek közé, amely segítség nélkül vívta meg véres harcait és volt bástyája a nyugati kereszténységnek, mely egyedül fejlesztette ki nemzeti intelligenciáját, nyelvét, irodalmát, ennek a nemzetnek volna szüksége egy kóbor, lélekben senkihez nem társuló cigány népre, hogy nemzeti dalköltészete meg legyen mentve a pusztulástól? A büszke patriotizmus, a kemény férfiasság, a hősi bátorság, az egyszerű komoly bensőség, amely mind ott él a zenéjében, egyedüli interpretálóját egy olyan népben találná fel, melynek se Istene, se hazája s melynek lelkétől semmi sem áll olyan messzire, mint a fenti tulajdonságok? A cigányzene betöltötte hivatását azoknak a korszakoknak igényei szerint, amelyekben a kimutatott történeti és pszichológiai okokból kifolyólag megvolt a létjogosultsága. Hanyatlását immár senki sem tartóztathatja fel akkor, amidőn a nemzet elfordult a hasztalan érzelméktől, gondtalan mulatozásoktól és a tettek, az élniakarás dinamikáját szomjúhozva nemzeti karakterének mindig tudatosabb kifejlődését, tehát legsajátosabb ősi örökét a zene terén is a kezébe vette.

Dr. Prahács Margit.